

Buzás Sándor
Kuba: kényszerű reformok, siker és megtorpanás

1. A kubai gazdaság hagyományos szerkezete és a szovjet összeomlás hatásai

Kuba mindig különleges szereplője volt a világ gazdasági és politikai életének. Az utóbbi negyven évben ezt a helyzetet Fidel Castro vezetése alatt tartotta fenn az ország. A szocialista országok közösségéhez való csatlakozás és az USA gazdasági embargója megmerevítette azt a monokulturális gazdasági szerkezetet, ami a cukor termelését és exportját helyezte a kubai gazdaság középpontjába. A cukortermelés mellett tulajdonképpen csak a nikkel bányászata és exportja volt igen jelentős.

1.1. Az előnytelen gazdasági szerkezet konzerválását segítette elő a Szovjetunió harminc évig meghatározó gazdasági támogatása, aminek értéke a nyolcvanas években már az évi hatmilliárd dollárt is megközelítette. A konkrét pénzügyi segítségen kívül ez elsősorban a világpiaci árnál olcsóbban juttatott olaj és az annál drágábban vásárolt cukor formájában öltött testet. A sajátosan merev KGST-kapcsolatok miatt az is előfordult, hogy a világ legnagyobb cukortermelője cukorimportra szorult. Ez azokban az években fordult elő, amikor a rossz termés következtében az ország nem tudta volna teljesíteni a KGST-országokkal szemben fennálló cukorszállítási kötelezettségeit, amelyeket az öt-éves tervek keretében jó előre meghatároztak. A KGST-országok az aktuális belső kereskedelmi árak meghatározásakor öt éves mozgóátlagolást használtak, ami például a nyolcvanas években, az olaj árának csökkenésekor, Kuba számára hátrányos volt.

1.2. A nyolcvanas évek második feléig Kubának, köszönhetően a szovjet támogatásnak, nem volt szüksége külföldi tőkére gazdasága, beruházásai finanszírozásához. Amikor azonban már látni lehetett, hogy a politikai változások támogatás csökkenésének lehetőségét is magukban hordozzák, a kubai vezetésnek a nemzeti függetlenséget hangsúlyozó ideológia ellenére lépnie kellett. Így került újra előtérbe a turizmus kérdése.

1.3. 1959 előtt a turizmus Kuba egyik meghatározó gazdasági ágazata volt: évente 350 ezren látogatták meg az országot, elsősorban az Egyesült Államokból, de Európából és Latin-Amerikából is sokan érkeztek. A forradalom és az államosítás után az ágazat gyors hanyatlásnak indult, mivel egyrészt a befektetések, az állammegóvás elmaradása a kínálati oldalon, másrészt az USA gazdasági embargója a keresleti oldalon okozott károkat. A turizmus felélesztésének ötlete először az 1982-es adósságválság után merült fel, és 1983-ban meg is született a törvény, aminek a keretében a külföldi befektetők egyes vállalati formában megjelenhetnek a szektorban. Azonban egészen 1988-ig kellett várni, míg az első üzlet létrejöhett. Ekkor nyilván a szocialista tömbtől kapott tá-

mogatás várható elapadása kényszerítette a kubai vezetést a tényleges program megindítására. Ez a program a turizmust újra a fő „export”-ágazattá kívánta fejleszteni, és kétségtelen gazdasági sikert ért el, annak ellenére, hogy a külföldi, a nyugati turistáknak az országba özönlése olyan politikai problémát, társadalmi feszültséget szült, ami további változtatásokat, reformokat kényszerített ki.

2. A kilencvenes évek elejének válsága

A szovjet támogatás tényleges megvonása után a kubai gazdaság mély recesszióba süllyedt. A GDP csökkenésének mértékére csak becslések állnak rendelkezésre (hivatalos adatok hiányában vagy azok megbízhatatlansága miatt), de ezen becslések alapján kijelenthetjük, hogy közel a felére esett vissza a bruttó hazai össztermék (1989 és 1993 között). A drasztikus csökkenés egyrészt a támogatás megvonásának közvetlen és közvetett következménye, másrészt egyéb külső tényezők hatásának eredménye. Ezzel nyilvánvalóan nem azt akarjuk mondani, hogy a kubai gazdaság belső állapota nem adott indokot a válságra. Másra sem adott okot!

2.1. Mind a cukortermelés és -feldolgozás, mind a nikkalbányászat szovjet gépekkel folyt, és különösen az előbbinek igen jelentős volt az olajigénye. Korábban ezt nem próbálták csökkenteni vagy a hatékonyságot javítani, hiszen bőven állt rendelkezésre olcsó szovjet olaj. Amikor ez a forrás elapadt, és világpiaci áron kellett beszerezni az olajat, Kuba képtelen volt erre. Nem volt pénz sem a szükséges olaj, sem a megfelelő alkatrész-utánpótlás finanszírozására. Ezzel párhuzamosan egyre komolyabb nehézségekbe ütközött a szállítási rendszer működésben tartása. A cukor esetében különösen fontos szerepet játszik a vasúti szállítás (Kubában 4800 kilométernyi vasúti pálya szolgálja a személyszállítást, a közutaztatás igényeit, emellett azonban több mint 7000 kilométernyi pálya a cukortermelést; a megtermelt cukornád 86%-át szállítják vasúton a malmokba). Sok esetben még a forradalom előtti időből származó mozdonyokat használják, és a pályák állapota is nagyon leromlott. Hivatalos vélemények szerint is egyre nagyobb a valószínűsége, hogy valamelyik fontosabb csomópont kiesése következtében a termésmennyiség növelésére tett kísérletek hiábavalónak bizonyulnak. 1995 és 2000 között ugyanis a kormány 360.000 hektár területen telepítette újra az elöregedett ültetvényeket (150 millió dollár értékben), de az infrastruktúra fenntartására irányuló programok általában nem valósulnak meg.

2.2. Mind az ültetvények termékenységevel, mind a malmok hatékonyságával elégedetlen a kormány, és ez utóbbiak közül többnek a bezárását is tervezi. Évente körülbelül egymilliárd dollárnyi támogatásra szorul a cukorszektor, így bár igen fontos a devizabevételek szempontjából, hatékonysága nagyon alacsony. Ugyanakkor körülbelül félmillió embernek ad munkát, tehát az esetleges leépítések komolyan növelnék a már így is meglévő társadalmi feszültségeket. Nyilvánvaló, hogy a cukoriparban szükséges beruházásokat a kormány nem tudja biztosítani, s ezeket csak külföldi forrásból lehetne finanszírozni, ami azonban egyelőre nincs napirenden, bár törvényi lehetősége már 1995 óta biztosított.

2.3. 1993-ra Kuba és a kubai vezetés olyan helyzetbe került, amelyben hatalmának fenntartása érdekében reformintézkedésekre kényszerült. Ezek egyébként nem voltak kompatibilisek a kormányzati ideológiával. Érdemes összefoglalni, hogy milyen tényezők kényszerítették ki a reformokat.

2.4. Az alapvető ok a szovjet támogatás megszűnése volt. Következésképpen drasztikusan esett a mezőgazdasági termelés (1989 és 1994 között kb. 50%-kal), a lakosság élelmiszerellátása veszélybe került. Az ország importra szorult. Ugyanakkor a termelés csökkenése a cukoriparban és a bányászatban az export csökkenésén keresztül rendkívül szűkössé tette az ország devizabevételeit, ami az import korlátozásához vezetett. S itt bezárult az ördögi kör, hiszen a termelés felfuttatásához beruházásokra, külföldi gépekre, alkatrészekre és nem utolsósorban üzemanyagra lett volna szükség, de a korlátozott mennyiségben rendelkezésre álló devizából az alapvető szükségletek (gyógyszer, élelmiszer) beszerzésére is alig futotta. Emellett a már korábban megindított program a turizmus felfuttatására hozzájárult a társadalmon belüli különbségek kiéleződéséhez és hangsúlyozásához. Igaz, a devizabevételek növeléséhez is. Az 1989-es 200 millió dollárról 1995-re 1,1 milliárdra, majd 2000-re már kétmilliárd dollárra bővült a turizusból eredő bevétel.

2.5. Az egykori tervek szerint a külföldi turisták az országban olyan módon lettek volna elhelyezve, hogy minimálisra csökkentsék a hazai lakossággal való érintkezés lehetőségét. Ez azonban éppen a növekvő létszám miatt egyre kevésbé volt lehetséges. Kialakult tehát egy olyan réteg, amely a turizmusnak köszönhetően dollárhoz is hozzájutott, míg a társadalom nagyobbik része csak a pesohoz. Ez és a hiány (különösen az élelmiszer) elkerülhetetlenül a feketegazdaság virágzásához vezetett, annak ellenére, hogy a dollárnak elvileg még a tulajdonlását is büntették. Bár a hivatalos peso-infláció nem volt jelentős, de az élelmiszerhiány miatt az infláció a feketepiacon magas volt. Nagyon sok korlátozottan rendelkezésre álló termék kikerült az állami boltok kínálatából, és a feketepiacon jelent meg.

3. A reformok, és hatásaik

Az 1993-ban indult átalakítási folyamat egyik alapvető célja az agrárszektor termelésének felfuttatása volt. Ennek érdekében csökkentették az állami tulajdonban lévő termőföld arányát (a kilencvenes évek elején a földnek háromnegyede volt állami kézben, míg mára már csak egynegyede). A korábbi állami vállalatok dolgozói kezébe adták a földet, és szövetkezeteket hoztak létre belőlük (*Unidades Básicas de Producción Cooperativa*, UBPC). Ezenfelül újra lehetőséget biztosítottak a termelőknek, hogy fölöslegüket a piacon értékesítsék, szabad áron. Erre a nyolcvanas évek elején néhány évig (1982–1986) már volt lehetőség, de akkor újra megszüntették a piacokat. Ma ezeken a piacokon értékesítik a mezőgazdasági termékeknek körülbelül egyharmadát. Ezeknek a termékeknek a széles körű hozzáférhetősége szempontjából legalább ilyen fontosságú volt a másik meghatározó reform, ami a külföldi valuták szabad birtoklását és az új árfolyamrendszer bevezetését jelentette.

3.1. Első lépésként legálissá tették a külföldi valuták, főként a dollár birtoklását, és dollárboltokat nyitottak. Erre nyilván azért kényszerült a kormány, mivel gyakorlatilag mindenki megszegte a korábbi törvényt, ráadásul így hozzáférhetővé vált a lakosság kezében lévő valuta, mely elsősorban a külföldön élő rokonok támogatásából és a turizmusból származott. 1994-ben bevezették a konvertibilis pesot, de mellette tovább létezett a korábbi nem konvertibilis is. Az új peso azonos értékű az USD-vel, és teljes fedezettel bír, azaz csak annyit lehet kibocsátani belőle, amennyi dollárt tartalékolnak. Az új, a konvertibilis peso forgalomban van, de csak az ország területén belül érvényes. 1995 óta pedig legális lehetőség nyílik arra, hogy a korábban nem konvertibilis régi pesot szabad piaci áron váltsák dollárra az állam által működtetett irodákban. Ettől az évtől kezdve a kubaiaknak lehetőségük nyílt külföldi deviza alapú bankszámlát nyitniuk.

3.2. Bár, mint később visszatérünk rá, számos egyéb fontos lépést is tett a kormány a gazdaság átalakítása érdekében, hangsúlyoznunk kell, hogy a konvertibilis peso bevezetése volt a legfontosabb és legalapvetőbb döntés. Ennek következtében ugyanis élesen kettévált egymástól a gazdaság régi peson alapuló, állami szektorainak köre (pl. a cukoripar, az agrárszektor legnagyobb része, az oktatás, az egészségügy), melyek továbbra is a központi tervezés hatálya alá estek, és a konvertibilis peso- vagy dolláralapon működő gazdasági szektorok (ilyenek a turizmus és az exportorientált mezőgazdasági termelés, mint például a citrusfélék termelése).

3.3. A gazdaságnak ez a kettős szerkezete természetesen nagy feszültségeket, egyenlőtlenségeket okoz a társadalmon belül. Míg a közalkalmazottak jelentős részének reáljövövedelme csökkent az utóbbi tíz évben, addig a másik gazdaságban az ösztönzés termelékenységi bónuszokkal, és részben vagy egészben, dollárban folyósított fizetésekkel történik.

3.4. Ezzel a lépéssel párhuzamosan legalizálták az egyéni vállalkozások intézményét. 1998-ra már 160.000 egyéni vállalkozó működött az országban. Ugyanakkor ez az adat már visszaesést takar a korábbi 1996-os csúcshoz képest, mivel az 1997–98-ban bevezetett adó sokukat a szürkegazdaságba kényszerítette. Ez az adó része volt annak a költségvetési átalakítási programnak, amelynek a keretében csökkentették az állam szerepét a gazdaságban, és amelynek a legfőbb célja a válság következtében tarthatatlan méreteket öltött kormányzati deficit leszorítása volt (1993-ban meghaladta a GDP 30%-át). Mivel addig a deficitet pénzkibocsátással fedezték, így reális esélye volt az infláció elszabadulásának. A dollár legalizálásával viszont a kormány eszköztára szűkült a gazdaságban lévő pénzmennyiség szabályozására. Részben az így kialakult fölös likviditás csökkentése is célja volt a bevezetett adóknak és járulékoknak.

3.5. A monetáris politika szabályozásának felügyelete az 1997-ben létrehozott új Központi Bank kezébe került. A bankrendszert modernizálták. Számos specializált pénzintézet és külföldi bank jelent meg az országban. A költségvetési reform részeként csökkentették az állami vállalatok támogatását, a védelmi kiadásokat és az állami beruházá-

sokat. Leépítették az állami apparátust is, amikor 11 minisztériumot és központi intézetet szüntettek meg. A megszorító intézkedések ellenére Kuba nem kurtította meg az egészségügyi, az oktatási és a szociális kiadásokat. Ezekben a szektorokban, a humán erőforrás befektetéseiben mindig is élenjárt az ország, és 2002 elején még a Világbank elnöke is példaértékűnek tartotta Kubát ebből a szempontból.

3.6. Ugyanakkor a kialakult duális gazdaságnak és a két gazdaság közti feszültségeknek köszönhetően az ország nem tudja megfelelően kamatoztatni ez irányú befektetéseit. A veszteségek két módon is jelentkeznek. Egyrészt az emigránsok jelentős része a jól képzett, diplomás rétegből kerül ki, másrészt az otthon maradók is sok esetben inkább vállalják az egyszerűbb, képzettséget nem igénylő, de jobban fizető munkát a dolláralapú szektorban, minthogy közalkalmazottként a töredékét keressék, nem konvertibilis pesóban.

3.7. A korábban centralizált és az állam monopóliumaként létező külkereskedelmi rendszer szabályozásának átalakítása, 1992 után a különböző állami tulajdonú vállalatok közvetlenül is kereskedhettek az ország határain túl, azzal a megszorítással, hogy a szükséges devizát maguknak kellett előteremteniük, azaz implicite mindegyiküknek külkereskedelmi többletet kellett elérniük, vagy legalább nullszaldót. Hasonlóképpen a egyes vállalatok is közvetlenül kereskedhettek.

3.8. A kieső szovjet pénzügyi támogatás pótlása érdekében az ország a külföldi tőke beáramlását segítette elő az 1992 után hozott intézkedésekkel. 1992-ben az alkotmányban újra elismerték a külföldi tőkebefektetők tulajdonjogait, és 1994-ben lehetővé tették a bányászati koncessziók kiadását külföldi tulajdonú vállalatoknak. 1995-ben az oktatás, az egészségügy és a hadipar kivételével minden területen lehetővé vált a külföldi tulajdonú vállalatok megjelenése. 1996 óta pedig már vámmentes területek és ipari parkok létrehozására is lehetőség van. De mindezek a jogi keretek csak lehetőségeket biztosítanak a befektetésekre, mert a tényleges befektetőket a kubai kormány továbbra is megválogatja. A befektetéseknél meg kell felelniük legalább az egyik feltételnek a következő három közül:

- * tőkét és új technológiát biztosít a kubai gazdaság számára.
- * új piacokat tesz elérhetővé a kubai termékek számára.
- * hozzájárul a turizmus fejlődéséhez.

3.9. Egyidejűleg a reformok némiképp „rendszeridegen” voltát támasztják alá azok a korlátozások és panaszok melyek a konkrét beruházások kapcsán felmerülnek. Ilyen rendelkezés az is, hogy a beruházók bár szabadon átruházhatják részvényeiket, de csak olyan vevőnek, akit a kubai kormány jóváhagy. Több beruházónak meggyűlt a baja a vitás esetekben eljáró bíróság döntéseivel is, mivel azok, lévén kubaiak, nem tekinthetők függetlennek a kubai államtól. Mindazonáltal jelentős mennyiségű külföldi tőke áramlott az országba az utóbbi tíz évben, amiről azonban pontos és megbízható adatok nem érhetőek el. Ennek egyik oka a hivatalos kubai statisztikák megbízhatatlansága, a

másik pedig az, hogy az amerikai embargó következtében nem minden befektető törekszik arra, hogy beruházásai nyilvánosságra kerüljenek. Becslések szerint 1999 márciusáig közel kétmilliárd dollár értékben érkezett külföldi tőke az országba (1990 óta), míg a bejelentett, tervezett, de még meg nem valósult befektetések összértéke meghaladja a hatmilliárd dollárt is. Bár ez az összeg éppen csak annyi, amennyit a nyolcvanas években a Szovjetuniótól évente kapott Kuba, de ezt lényegesen hatékonyabban használja fel. Természetesen a sajátos belpolitikai és nemzetközi viszonyok következtében egyébként sem lehet összehasonlítani a kubai feltételeket és eredményeket más, demokratikus fejlődő országokéival.

3.10. A reformok hatására növekedésnek indult a gazdaság, megindult szerkezetének átalakulása. Azonban 1998-ban már voltak jelei annak, hogy a kubai kormány éppen csak addig akar elmenni a gazdaság liberalizálása terén, ameddig feltétlenül szükséges. Ekkor, hivatalos nyilatkozatok szerint is, a kubai kormány egyre szelektívebbé vált a külföldi befektetők kiválasztásában, a beruházások engedélyezésében, mivel „az ország gazdasági helyzete javult”. Az előrelépés ellenére a GDP máig sem érte el az 1989-es nagyságot, aminek egyik alapvető oka a cukortermelés stagnálása a korábbi alig 50%-ának megfelelő szinten. Amíg 1989-ben és 1990-ben is nyolcmillió tonnát termeltek, addig 2000-ben éppen csak sikerült elérni a négymillió tonnás határt. A cukoripar helyét az exportbevételek terén a turizmus vette át. (A kubai statisztikai rendszer a turizmus bevételeit mint exportot tartja számon.) Az 1989-es 320 ezerről, 2000-re már egymillió 774 ezerre nőtt az országba látogató turisták száma, igaz, ez 2001-ben már csak 555 fővel emelkedett a kissé optimista kétmillióstervvel szemben. Az is igaz, hogy ez már részben a 2001. szeptember 11-ei eseményeknek is „köszönhető”. Az ágazat bevételei a 2000. évben megközelítették az 1,9 milliárd dollárt. A turizmus mellett a bányászat és az építőipar volt még a húzóágazat a reformokat követő években. Az előbbi a megvalósult külföldi befektetések nyomán 2000-re az 1989-es termelési szint másfélszeresét is meghaladta, míg az utóbbi, szintén a külföldi befektetőknek és éppen a turizmus fejlődése okozta fellendülésnek köszönhetően, 1995 és 1998 között éves átlagban 8,8%-os növekedést könyvelhetett el. Végül a feldolgozóipar növekedése is számottevő (évi 6,8%-os) volt ebben az időszakban.

4. Az agrár- és valutareform hatásai

A földek tulajdonjogának magánkézbe adása és ezzel párhuzamosan a tényleges döntési jogköröknek a tulajdonosokra ruházása, valamint a piacok újbóli megnyitása sikeresen növelte meg a termelés hatékonyságát, és bővítette mind a megtermelt élelmiszerek mennyiségét, mind változatosságát. Tekintve azonban, hogy valamennyi föld sosem került állami kézbe Kubában, a tapasztalatok alapján már a nyolcvanas években is nyilvánvaló volt, hogy a magánkézben lévő birtokok hatékonyabban termelnek, noha a termeléssel kapcsolatos döntések sok esetben állami kézben voltak a magánbirtokok tevékenységét illetően is. A különbségek a kilencvenes években is fennmaradtak. Míg az állami kézben lévő földeknek csak 44%-át művelték, addig a magánkézben lévőknek

kétharmadát. A reform részeként azonban 1993 után az állami kézben lévő gazdaságok is nagyobb önállósággal rendelkeztek, és fölöslegüket ők is a piacokon értékesíthették.

4.1. Az állami szektor piaci részesedése a szabad piacokon 1997-re már 40%-os volt. Ez elsősorban azért történt, hogy az állam bár „piaci” eszközökkel, de valamelyest kontrollálhassa, alacsonyan tarthassa az árakat, így biztosítva, hogy a lakosság nagyobbik része számára ne váljanak elérhetetlenné a csak itt beszerezhető termékek, mert az állami boltokra, ahol jegyrendszer működik, jellemző a hiány. Mivel az élelmiszerhiány különösen a fővárosban akut, de a fizetőképes kereslet is itt a legnagyobb, nem meglepő, hogy itt működik a legtöbb szabad termelői piac (közel ötven), és a piacok teljes forgalmának kétharmada is itt realizálódik. Ezt a tendenciát a kormány közvetlenül is erősíti azzal, hogy itt csak 5%-os adót vet ki a termékekre, míg más városokban 15%-ot, a provinciákban pedig 10%-ot. Ennek ellenére az árak Havannában a legmagasabbak.

4.2. Bár az UBPC-k és a termelői piacok létrehozásával sikerült növelni a mezőgazdasági termelést, és javítani a termékekhez való hozzáférés lehetőségét, az utóbbi években a szektor életében csak azok a nemzetközi, rövid lejáratú kölcsönök hoztak igazi változást, amelyekkel sikerült túllépni az 1997–98-as szárazság következményein, és az ágazat növekedése az 1996-os 17,5% után 1999-ben és 2000-ben újra meghaladta a 10%-ot. A 2001-es adatok még nem láttak napvilágot, de a Mich-hurrikán okozta károk miatt akár a termelés csökkenése sem zárható ki. Mindazonáltal, az agrárszektor különböző alágazatainak teljesítménye között jelentős különbségek vannak, és az UBPC-k nagyobbik része veszteséges. A legkevésbé sikeresek a cukor- és dohánytermesztésre szakosodott szövetkezetek: kevesebb mint 20%-uk volt nyereséges 1996-ban. A gyümölcs-, rizs- és kávétermesztők körében a nyereségesek aránya meghaladja ugyan a 40%-ot, de sehol sem éri el az ötvenet. Összességében a szövetkezeteknek alig több mint egyharmada bizonyult sikeresnek 1996-ban. Kétségtelen, hogy a termelékenység növeléséhez komoly befektetésekre lenne szükség, különösen a cukoriparban. (Nem meglepő tehát, hogy a magánkézbe adás itt szinte teljes kudarcnak bizonyult.) A beruházások hiányán túl továbbra is gondot okoz, hogy a műtrágyák, a mezőgazdasági gépek és az alkatrészek sokszor elérhetetlenek, mert az ország szűkös devizaforrásai változatlanul nem elegendőek minden igény kielégítésére.

4.3. A sajátos kubai valutarendszer tulajdonképpen arra szolgál, hogy elkülönítve létezessen az állam által preferált szocialista, tervgazdasági rendszer és a kényszerűségből életre hívott versenyzású szféra. A két peso létezése, mindkettő hivatalos átváltóhatósága, de különböző árfolyama (a konvertibilis peso egy az egyben kötött a dollárhoz, míg a nem konvertibilis nem vihető ki az országból, külföldön nem konvertibilis, de Kubában hivatalosan váltható), valamint az, hogy a piacokon csak konvertibilis pesoval vagy dollárral lehet fizetni, míg a sokszor a legalapvetőbb termékeket sem nyújtó állami boltokban nem konvertibilis pesoval is, azt mutatja, hogy a kormány egyelőre elégedett e kettős helyzettel. Míg kifizetéseit jellemzően a régi pesóban teszi meg (köz- alkalmazottak bérezése, szociális juttatások, a tervekben előírt mennyiségek

felvásárlása stb.), addig bevételeinek jelentős része dollárban folyik be, s így hozzájuthat a külkereskedelmi deficit fedezéséhez nélkülözhetetlen devizához, ami a lakossághoz egyrészt a külföldön élő rokonok hazautalásai (évi 300-800 millió dollár) vagy a külföldi beruházások, illetve a turizmus bevételei révén kerülnek. 2000-ben a kormány tett néhány lépést a gazdaság dedollarizációja céljából, azonban ezek (a bankok magasabb kamatot fizetnek a peso-alapú betétekre, mint a dolláralapúakra) inkább a dollár beváltását s így mihamarabbi állami kézbe jutását indukálták.

4.4. Bár egyes vélemények szerint Kuba dollarizációja csökkenti a Központi Bank lehetőségeit a gazdaságban jelenlévő pénzmennyiség szabályozására és ezen keresztül az infláció megfékezésére, figyelembe kell vennünk, hogy ez a bank a jelenlegi belpolitikai helyzetben valószínűleg kevésbé lenne képes független irányvonalat tartani, és így kevesebb sikerrel tudna küzdeni egy teljesen önálló nemzeti valuta inflálódása ellen, mint a FED. Márpedig a dollár értékének befolyásolásán keresztül nagyobb mértékben határozza meg a kubai inflációt a FED politikája, mint a kubai Központi Banké. Hiszen a termékek döntő többsége az országban dollárért, azzal egyenértékű konvertibilis pesoért kapható, vagy amennyiben régi pesoért, akkor is annak dollárfolyama meghatározta értékben. A kezdetben tehát csak átmenetinek indult kubai dollarizáció mára beágyazódott a kubai rendszerbe. S amíg a kubai gazdaság teljesen piaci alapokra nem tér, addig valószínűleg meg fog felelni a jelenlegi állapot a kormánynak. Ráadásul a dollárnak, mint elfogadott fizetőeszköznek, a beszüntetése a lakosság bizalmának végső elvesztését eredményezné. Ez természetesen a feketepiac azonnali virágzásához vezetne, de nem zárható ki sokkal súlyosabb politikai változások sem. Ezeket a kubai kormány valószínűleg nem kockáztatja meg.

5. Külkereskedelem

A külkereskedelem területén történtek talán a legmarkánsabb változások az elmúlt évtizedben. Ezek a változások, különösen az utóbbi időben, nagyon jól szemléltetik, hogy a kubai gazdaságpolitikának mennyire fontossá vált a krónikus devizahiány leküzdése.

5.1. Természetesen a változások egy része magát a krízist takarja, míg egy másik része már az arra adott gazdaságpolitikai válasz következménye. Előbbiek körébe tartozik az európai régió, hangsúlyosan a volt KGST-országok rohamos devalválódása (Európa jelentősége az 1989-es 88,7%-ról, 2000-re 46%-ra csökkent). Az EU-tagországok súlya ezzel egyidejűleg nőtt. Különösen fontos partner Hollandia (az export 15%-a irányult ide 1998-ban), Spanyolország (az import 17%-a származott innen 1998-ban) és Venezuela, Kanada, Oroszország, Kína, és Franciaország. A fentiekkel párhuzamosan, és részben már az új partnerek aktív keresése következtében, megnőtt az amerikai kontinens és Ázsia súlya is. (1989 és 2000 között az előbbi 6,3%-ról 39%-ra, míg utóbbi 4,4%-ról 14%-ra.) Különösen fontos partnerré lépett elő Kanada: mind az export, mind az import esetében 10% fölötti a részesedése, és a beruházók között is számos kanadai vállalat szerepel.

5.2. A termékszerkezet esetében a cukortermelés és az árak csökkenése, valamint a KGST-országok felvevőpiacának kiesése következtében 1989 és 1993 között kétharmadával csökkent az export. Ezután újra növekedésnek indult, de ekkor a cukor helyét (a termelést nem sikerült lényegesen emelni, 1999-re már csak az export 31,5%-a származott a cukoriparból) elsősorban a nikkell kivitele vette át. Itt szerencsés módon egybeesett a termelés felfutása és az árak emelkedése. Az utóbbi években egyre nagyobb szerep jut a biotechnológia és a gyógyászati ipar termékeinek. Ezekre az ágazatokra a legkritikusabb években is sokat költött a kubai kormány. Olyan kiemelt területek voltak, amelyek a kilencvenes évek elején kialakult energiaválság idején is mentesültek a megszorító intézkedésektől. Végül, szintén a külföldi tőke megjelenése jóvoltából, a dohányipar is növelte részesedését az exporton belül. A legnagyobb változás azonban az, hogy míg 1989-ben a szolgáltatások a devizabevételek 10%-át adták, addig 2000-ben már 65%-át.

5.3. Az import a legkritikusabb időszakban (1989–1993) egynegyedére esett vissza, majd az exporttal párhuzamosan növekedett, de a teljes időszakban deficit volt a külkereskedelmi mérleg. A különbözetet a tökemérleg pozitívuma ellensúlyozta (külföldi beruházások, turizmus és hazautalások). A termékszerkezeten természetesen megmutatkozott, hogy az ország csak a legfontosabb, létszükségleti cikkekre áldozhat szűkös devizakészleteiből, így az olaj, az élelmiszer és az egészségüggyel kapcsolatos termékek súlya megnőtt. Mégis, az importált olaj mennyisége csökkent, és három év alatt a felére esett vissza. Ezen a körülbelül évi hatmillió tonnás szinten stagnált 1992 után, és máig is ennyi. Igaz, árának emelkedése következtében az importon belüli súlya változik, hiszen bár 1999-ben és 2000-ben pontosan ugyanannyi olajat importált az ország, dollárban kifejezve 50%-kal nőtt a behozatal. A hazai termelést is növelték, és mára az 1989-es mennyiség háromszorosát hozzák felszínre otthon, ami a hazai felhasználás egyharmadát fedezte 2000-ben. Az importon belül a gazdasági helyzet némi javulása és a külföldi beruházások okozta keresletnövekedés következtében 1995 után folyamatosan nőtt a gépek és berendezések aránya, és 2000-re megközelítette a 30%-ot. De továbbra is jelentős (20% körüli) az élelmiszerek súlya.

5.4. A kilencvenes évek második felében mind a termékszerkezet, mind a partnerországok tekintetében sikerült némileg diverzifikálni a kubai külkereskedelmet, de a gazdaság sorsdöntő kérdése marad továbbra is az olaj, a cukor és a nikkell világpiaci árának alakulása.

6. Összefoglalás

A kilencvenes évek elején válságba került kubai gazdaság megreformálására, a piaci ösztönzők és körülmények részleges bevezetésére a kényszer vitte, viszi rá Castro rezsimjét. Bár ezek a reformok komoly fejlődést eredményeztek, a reformok továbbvitele akadozik. A kormány összességében elégedett a jelenlegi helyzettel, és mindig csak annyit „enged a reformok után”, amennyit a belső társadalmi feszültségek szükségessé tesznek hatalma fenntartása érdekében.

6.1. A kormány „reformstratégiája” természetesen elbizonytalanítja mind a hazai lakosságot, mind a befektetőket. Ezzel együtt elképzelhető, hogy még hosszú ideig fenntartható. Ez függ részben a belpolitikai viszonyoktól, amelyekről nehéz pontos képet kapni, és attól is, vajon a külső gazdasági tényezők, mint például az olaj vagy a főbb exportcikkék világpiaci ára hogyan alakul. Az olyan exogén tényezőknek, mint például a Mich-hurrikán pusztításának kettős hatásuk lehet, mert noha súlyosbítják a gazdasági nehézségeket, de politikai szempontból az egység, a politikai stabilitás fenntartására ösztönzik a lakosságot.

6.2. Az kétségtelen, hogy előbb vagy utóbb Kubának is végig kell járnia azt az utat, amit a kelet-európai országok végigjártak (és járnak) gazdaságuk átalakítása során. Igaz, számos eleme az átalakulásnak már Kubában is megtörtént. A kilencvenes évek elején és közepén utcára kerültek a legtöbb veszteséges állami vállalat munkásai, az elavult bányákat, üzemeket bezárták. A döntés akkor azért született meg könnyen, mert az alkatrész-utánpótlás lehetetlensége és az energiaválság együttesen nem is hagyott más lehetőséget a kormánynak. A munkanélküliek legnagyobb részét a fellendülő turizmus szívta fel. Bár sajátos módon, de az árak felszabadítása tulajdonképpen megtörtént Kubában, legalábbis a legalapvetőbb cikkek, az élelmiszerek tekintetében, így a tényleges árliberalizáció nem okozna kezelhetetlen sokkot a lakosságnak. Változások történtek a társadalomban abból a szempontból is, hogy a paternalista államra való hagyatkozást részben már felváltotta a gazdasági önállóság elfogadása. Az elmúlt tíz év kényszerreformjai következtében tehát kialakultak a feltételei annak, hogy Kuba viszonylag fájdalommentesen hajtsa végre a tényleges gazdasági rendszerváltást. Más kérdés, hogy a jelenlegi vezetés nyilvánvalóan nem fogja ezt megtenni.

* * * * *